

M U Z E U L B A N A T U L U I T I M I Ş O A R A

ANALELE BANATULUI

Serie nouă

ARHEOLOGIE
ISTORIE

XVIII
2010

EDITURA MEGA
Cluj-Napoca, 2010

Colegiul de redacție:

Dan Leopold CIOBOTARU, *director al Muzeului Banatului*

Prof. dr. Florin DRAȘOVEAN, *redactor șef*

Zsuzsanna KOPECZNY, *secretar de redacție*

Lector dr. Ligia BOLDEA, Nicoleta DEMIAN-TOMA, Prof. dr. Vasile DUDAȘ, Conf. dr. Vasile RĂMNEANȚU, Prof. dr. John Michael O'SHEA (Michigan University, SUA), Prof. dr. Wolfram SCHIER (Freie Universität Berlin, Germania), Lector dr. Călin TIMOC, *membri*

Vigneta copertei: Wiliam Vastag

Analele Banatului, serie nouă, continuă publicațiile anterioare ale Muzeului Banatului din Timișoara:

Történelmi és Régészeti Értesítő, 1872–1918

Gemina, 1923

Analele Banatului, 1928–1931

Tibiscus, 1971–1979

Orice corespondență se va adresa
Muzeului Banatului, Piața Huniade nr. 1, RO-300002 Timișoara,
e-mail: analelebanatului@yahoo.com

Please send any mail to
Muzeul Banatului, Piața Huniade nr. 1, RO-300002 Timișoara,
e-mail: analelebanatului@yahoo.com

Tout correspondance sera envoyée à l'adresse:
Muzeul Banatului, Piața Huniade nr. 1, RO-300002 Timișoara,
e-mail: analelebanatului@yahoo.com

Richten Sie bitte jedwelche Korrepondenz an die Adresse:
Muzeul Banatului, Piața Huniade nr. 1, RO-300002 Timișoara,
e-mail: analelebanatului@yahoo.com

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor.

ISSN 1221-678X

EDITURA MEGA
Cluj-Napoca
e-mail: mega@edituramega.ro
www.edituramega.ro

CUPRINS ▪ SOMMAIRE ▪ INHALT ▪ CONTENTS

ARHEOLOGIE ȘI ISTORIE VECHĂ

ALEXANDRU SZENTMIKLOSI, SORIN TINCU	
Verbicioara Discoveries in Hunedoara	11
VICTOR SAVA, MARIUS ARDELEANU	
Observații asupra unei achiziții a Complexului Muzeal Arad.....	23
<i>Observations Concerning an Acquisition of the Arad Museum</i>	28
DUMITRU PROTASE	
Castrul legiunii III Flavia de la Berzovia. Săpăturile arheologice din anii 1965–1968	33
<i>Das Lager der Legion IV Flavia von Berzovia. Die Ausgrabungen der Jahre 1965–1968</i>	43
ALEXANDRU FLUTUR	
Cărămizile ștampilate ale legiunii XIII Gemina de la Cenad și Sânnicolau Mare	63
<i>Stamped Bricks of Legio XIII Gemina at Cenad and Sânnicolau Mare</i>	66
RAOUL ȘEPTILICI	
Monete barbarizate de secolul al IV-lea din bronz din Banat în descoperiri izolate.....	69
<i>Fourth Century Bronze Barbarous coins from Banat (Isolated Finds)</i>	73
VASILE-BOGDAN DOMOCOȘ	
Bijuterii monetare la barbarii dintre Dacia și Pannonia.....	77
<i>Coin Jewelry at the Barbarians Between Dacia and Pannonia</i>	80
CORIOLAN HORAȚIU OPREANU	
Medalionul cu măști din tezaurul de la Șimleul Silvaniei (Szilágysomlyó).	
Precizări iconografice și influențe culturale.....	81
<i>The „Masks” Medallion from the Hoard at Șimleul Silvaniei (Szilágysomlyó).</i>	
<i>Iconography and Cultural Influences</i>	91

ISTORIE MEDIE

DANIELA TĂNASE	
Despre artizanii metalelor în izvoare scrise din zorii Evului Mediu	115
<i>On the Metal Craftsmen According to Early Middle Age Written Sources</i>	121
LIGIA BOLDEA	
Un secol din evoluția unui domeniu feudal al Banatului de Câmpie: domeniul familiei nobile	
Danciu de Macedonia	123
<i>Un siècle de l'évolution d'un domaine féodal du Banat champêtre: les domaines de la famille noble</i>	
<i>Danciu de Macédonie</i>	134
ADRIAN MAGINA	
Un nobil sârb în Banatul secolului al XV-lea: Miloš Belmužević	135
<i>A Serbian Nobleman From XVth Century Banat: Miloš Belmužević</i>	142

LIVIA MAGINA	
Dreptul de târg și procesul de urbanizare. Cazul Felnac.....	143
<i>Market Right and Urbanization Process. Felnac Case</i>	148

ISTORIE MODERNĂ ȘI CONTEMPORANĂ

DRAGOȘ-LUCIAN ȚIGĂU	
Studenti din Timișoara la școli și universități europene (1730–1850)	151
<i>Studenten aus Temeswar an europäischen Schulen und Universitäten (1730–1850)</i>	170
ZORAN MARCOV, CIPRIAN GLĂVAN	
Istoria familiei Nikolics redată într-un document din colecția Muzeului Banatului.....	173
<i>Die Geschichte Der Familie Nikolics In Einer Urkunde Aus Der Sammlung Des Banater Museums</i>	177
VASILE DUDAȘ	
O personalitate marcantă a Banatului. Lucian Georgevici (1875–1940)	185
<i>Une personnalité marquant du Banat. Lucian Georgevici (1875–1940)</i>	192
FELICIA ANETA OARCEA	
Dinamica știutorilor de carte în comitatul Arad la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX.....	193
<i>La dynamique des gens lettrés dans le comté d'Arad à la fin de XIXème siècle et au début du XXème</i>	204
RADU ARDELEAN	
Viziunea lui Atanasie Marian Marienescu asupra istoriei vechi a românilor	205
<i>The Visions of Atanasie Marian Marienescu Upon the Old History of the Romanian People</i>	226
NICOLETA TOMA-DEMIAN	
Augustin Weber (1833–1909)	227
<i>Augustin Weber (1833–1909)</i>	235
IONELA MOSCOVICI	
Banatul în așteptarea păcii. Premisele unei misiuni franceze	241
<i>Le Banat en attendant la paix, le prémices d'une mission française</i>	250
ADRIAN DEHELEANU	
Dotarea aeronauticii române în perioada interbelică.....	251
<i>Die Ausstattung der rumänischen Aeronautik während der Zwischenkriegszeit</i>	257
VASILE RĂMNEANȚU	
Activitatea Primăriei Timișoara în anul 1933.....	259
<i>The Main Activities Developed by the Townhall of the Municipality of Timișoara in 1933</i>	273
DUMITRU TOMONI	
Adunările generale ale regionalei „Astra Bănățeană” (1937–1948)	275
<i>Les réunions générales de la régionale « Astra Bănățeană » (1937–1948)</i>	283
SÎNZIANA PREDĂ	
A doua conflagrație mondială, între document scris și memorial	285
<i>The Second World War Between Written and Memorial Document</i>	289
RADU PĂIUȘAN	
Activitatea Uniunii Patriotilor în Banat în anul 1944	291
<i>Die Tätigkeit des Patriotenvorbands in Banat im Jahre 1944</i>	301

ANTONIO FAUR	
Organizațiile Partidului Național Țărănesc-Maniu din Bihor (1944–1946)	303
<i>The Organizations of Maniu's National Peasants' Party in Bihor (1944–1946)</i>	325
EUSEBIU NARAI	
Situația financiar-bancară în județul Severin (1944–1948)	327
<i>La situation financière-bancaire dans le département de Severin (1944–1948)</i>	344
CEZAR STANCIU	
Jivkov și Dej între prietenie și interese. Relațiile româno-bulgare după al doilea război mondial (1948–1964)	345
<i>Jivkov and Dej Between Friendship and Interest. The Romanian-Bulgarian Relations in the Aftermath of World War II (1948–1964)</i>	352
MIODRAG MILIN	
Sârbii din România sub imperiul „limbii de lemn” de la „Iuda” Tito și „Genialul” Stalin spre jaloanele comunismului autohton	355
<i>The Serbs in Romania Under the Rule of “Wooden Language” from “Yuda” Tito and Stalin “The Genius” to the Regulations of Domestic Communism</i>	360

ISTORIA CULTURII, MUZEOLOGIE, ISTORIOGRAFIE CATALOAGE, VARIA

HEDY M-KISS	
Antimise – analiză iconografică	367
<i>Antimensia – Iconographic Analyses</i>	371

RECENZII

CĂLIN TIMOC, Dorel Bondoc, Cioroiul Nou, Craiova, 2010, 199 p.	381
LAJOS KAKUCS, Hedy M-Kiss, Textile istorice din colecția Muzeului Banatului Timișoara, secolele XVIII–XIX, Timișoara, 2009	382
ABREVIERI BIBLIOGRAFICE.....	387

DREPTUL DE TÂRG ȘI PROCESUL DE URBANIZARE. CAZUL FELNAC

Livia Magina*

Cuvinte cheie: *drept de târg, proces de urbanizare, familia Jakšić, Felnac*
Keywords: *market right, urbanization process, Jakšić family, Felnac*

Studiul de față dorește să ilustreze, prin intermediul a două documente inedite, modul în care o așezare poate evolua rapid din stadiul de loc pustiu la acela de târg, în condiții politico-economice favorabile. Este vorba despre o așezare din Câmpia Vingăi, la sud de Arad, poziționată pe malul stâng al Mureșului – *Fellak*, astăzi Felnac, județul Arad.

Evoluția așezărilor și apariția vieții urbane au fost subiect istoriografic încă din secolul al XIX-lea¹. Teoriile și ipotezele emise, reactualizate și îmbogățite, privitoare la geneza și evoluția localităților în general, se pot aplica în cazurile particulare ale diverselor localități. Una dintre cele mai uzuale teorii este aceea a evoluției sat-târg-oraș, fie în proximitatea unei cetăți, fie pe domeniul mănăstiresc, la interferența deal-câmpie, deal-munte, pe cursurile de râu, de-a lungul sau la interferența rutelor comerciale².

Sucesiunea *foris-oppidis-civitas* nu este obligatorie și definitivă, oscilații evidente având loc în cazul multor localități. În acest sens sunt reprezentative cazurile Lipovei sau al Caransebeșului, numite în documente când *civitas*, când *oppidum*. Obținerea dreptului de târg nu este suficientă pentru urbanizarea vieții așezării, fiind nevoie, în același timp, de parcurgerea unor coordonate de natură juridică și administrativă³.

Existența unei piețe locale în multe așezări, chiar fără acte oficiale, este un fapt binecunoscut.

Vásárhely (magh. = loc de cumpărare) sau forum (lat. = piață, loc deschis) denumesc aceeași realitate, un loc de schimb și nu neapărat de comerț, în sensul de vânzare-cumpărare. În multe cazuri existența unei astfel de piețe într-o localitate a atras după sine și acordarea dreptului de a ține târg, alături de alte facilități care să stimuleze dezvoltarea localității, cum ar fi scutirea de taxe și impozite pe anumite perioade, drept de loc de depozit, drept de vamă, dreptul de a ridica ziduri, scutirea comercianților de anumite taxe, drept de a ține mai multe târguri, fie iarmaroace sau săptămânale. Odată cu acordarea dreptului, documentul specifică tipul de târg și numărul târgurilor în decursul unui an. Chiar dacă au obținut acest drept, multe localități nu au reușit însă să fie numite niciodată *oppidum* și să parcurgă întregul proces de urbanizare. Un lucru important de menționat este acela că locul de târg este și loc de proclamare, de publicitate, de anunțare a diverselor ordine provenite de la autoritate, de aceea ziua și locul de târg se constituie în zi/loc de schimbat/obținut informații⁴.

Târgul, *oppidum* (lat.)/*mezőváros* (magh.), în înțelesul său de așezare, reprezintă trecerea evolutivă spre un stabiliment urban, continuând să aibă și o componentă semnificativă de ordin rural⁵. Târgul este nucleul zonei în care se află, dar ca aspect se găsește la jumătatea drumului dintre rural și urban, mai apropiat de sat, prin calitatea ulițelor și imobilelor, dar și prin mentalitatea locuitorilor, proveniți în general din mediul rural din imediata apropiere, având însă o piață centrală și

* Muzeul Banatului Montan, Reșița, Bd. Republicii, nr. 10, e-mail: liviamagina@yahoo.com.

¹ Rűsz-Fogarasi Enikő, *Privilegiile și îndatoririle orașelor din Transilvania voievodală*, Cluj-Napoca, (2003), passim.

² Laurențiu Rădvan, Considerații istorice privitoare la evoluția orașelor din regatul Ungariei, în *Historia Urbana*, XVI, (2008)/ 1–2, 3–28.

³ Rűsz-Fogarasi Enikő, *op. cit.*, 48–141.

⁴ *Ibidem*, 56. Și documentul anexa I face referire la acest fapt – „*fora et alia loca publica ubi necesse fuerit palam et manifeste facere proclamari*”, ca prezentul document să fie făcut public.

⁵ Ștefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, II, Cluj-Napoca, (1979), 153.

mai mult de o stradă⁶. Așezările de tip târg și-au primit statutul de la rege, respectiv de la principe, în ale cărui drepturi se încadra acordarea de astfel de diplome. Dacă inițial veniturile provenite din dreptul de târg se cuveneau regelui, mai târziu acesta le donează fie localității în care se ține târgul, fie stăpânului feudal (laic sau ecleziastic)⁷. În ceea ce privește locuitorii unui târg, exista un anumit număr de *iobagiones* (supuși care nu erau liberi), grupuri de *hospites*, cu anumite privilegii, în special de tip comercial⁸.

Pe de altă parte, dreptul de a ține târg (*ius mercati*) nu este condiționat de statutul așezării, multe localități primind acest drept fără a fi *oppidum*, sau atunci când li s-a acordat dreptul de a ține târg a fost doar o confirmare a unei realități anterioare. În acordarea acestui drept, autoritatea s-a străduit să țină seama de distanța până la cel mai apropiat târg/oraș, în special în regiunile cu viață comercială intensă, astfel încât negustorii să poată ajunge dintr-o parte în alta în timp util, dar în același timp localitatea cu drept de târg să se înscrie pe cât posibil într-un traseu comercial.

Situația juridică și administrativă a localității este un factor important în evoluția spre stadiul urban. Au fost cazuri în care așezarea cu drept de târg a obținut și drept de judecată în timpul târgului dar, în general, târgurile au ca for de apel scaunul comitatens. Ca organizare superioară târgul/*oppidum* este condus de regulă de un jude secundat de jurați și consiliu. Încadrarea juridică a târgurilor este de trei feluri: regale/princiare (ex. Caransebeș), ecleziastice (ex. Cenad) și nobiliare. Se cunosc puține lucruri despre situația târgurilor de pe domeniile feudale, mai ales în cazul Banatului, unde lipsește documentația necesară. În mod cert însă, situația lor nu a fost diferită de cazul celor transilvănene, care se bucurau de anumite drepturi, având îndatoriri specifice către proprietarul domeniului⁹.

Aflându-se pe un domeniu nobiliar, evoluția localității și a târgului Felnac este legată în mod insolubil de destinul familiei Jakšić, cel puțin pentru secolele XV–XVI. De origine sârbească din Jagodina, acești nobili s-au refugiat după 1460 în Regatul Ungar din cauza amenințării otomane. Regele Matia Corvin a dăruit membrilor

familiei mai multe posesiuni, dintre care s-a detașat Nădlacul, devenit reședință a familiei, dând și particula nobiliară Jakšić de Nădlac. Cei doi fii ai voievodului Jakša, Ștefan și Dumitru, își vor spori domeniul prin cumpărări sau donații regale, ajungând ca, la sfârșitul secolului al XV-lea și începutul celui următor, să aibă în proprietate peste 80 de posesiuni răspândite în comitatele Cenad, Arad, Timiș, Cluj (zona Călățele), Valko și Severin¹⁰. Fiul lui Ștefan, Marko, va prelua domeniul familiei, împreună cu verii săi, la începutul secolului al XVI-lea. El nu a avut urmași pe linie masculină, ci doar șase fiice care, mai târziu, își vor împărți între ele averea rămasă de la părintele lor. Familia Jakšić a fost interesată nu doar de sporirea patrimoniului funciar ci și de popularea sa, în acest sens colonizând teritoriul cu etnici sârbi¹¹.

Printre cele mai importante posesiuni ajunse în stăpânirea lor se numără și Felnacul din comitatul Arad. Localitatea este amintită documentar încă din prima jumătate a secolului al XIV-lea, iar pe parcursul secolului al XV-lea a trecut prin mâinile mai multor nobili maghiari. Se poate reconstitui drumul parcurs de localitate de la predium la oppidum, pe parcursul unei jumătăți de secol. În 16 ianuarie 1478 regele Matia donează *așezările pustii* Felnac, *Serfesd* și *Farkasthelek*, care au fost ale lui Blasiu cel Mic, mort fără urmași în linie masculină, fraților Ștefan și Dumitru Jakšić de Nădlac¹². Se pare că așezarea a evoluat rapid de la statutul de loc pustiu, *predium*, deoarece în 1491 regele Vladislav scutea pentru patru ani de plata dărilor pe locuitorii și iobagii *posesiunii* lui Ștefan Jakšić¹³.

¹⁰ Borovszky Samu, *A nagylyaki uradalom története*, în *Értekezések a történeti tudományok köréből* Budapest, (1900), 39–50.

¹¹ *Ibidem* și Idem, *Csanád vármegye története 1715-ig*, vol. II, Budapest, (1897), 177; vezi și Márki Sándor, *Arad vármegye és Arad szabad király város monographija*, I, Budapest, (1892), 497–499.

¹² „*egregiorum Stefani et Demetrii Jaxith de Naghlak... quedam predia Fellak, Serfesd et Farkasthelek vocata in comitatu Orodensis adiacentia que alias condam Blasii parvi prefuerant sed per defectum seminis eiusdem alias sacram dicti regni nostri Hungarie coronam tandemque maiestatem nostram iuxta laudabilem legem et consuetudinibus prefati regni nostri existunt devoluta simul cum cunctis suis utilitatibus et pertinentis quibuslibet terris scilicet arabilibus, cultis et incultis, agris, pratis, pascuis, fenetis, campis, silvis, nemoribus, montibus, vallibus, vineis vinearumque promontoriis, aquis, fluviis, piscinis, piscaturis, aquarumque decursibus, molendinis, molendinorum locis...*” – Magyar Országos Levéltár (în continuare MOL), Budapesta, Diplomatikai levéltár (în continuare DI.) DI. 29840 și DI. 31154.

¹³ „*possessio sua Fellak vocata in comitatu Chanadiensis habita, populorum et habitatorum multitudine decoretur, eandem*

⁶ Laurențiu Rădvan, *op. cit.*, 10.

⁷ Rűsz-Fogarasi Enikő, *op. cit.*, 53.

⁸ Krista Zach, Difuzarea rețelei urbane, în *Orășe și orășeni. Városok és városalakók*, ed. Ionuț Costea, Carmen Florea, Pál Judit, Cluj-Napoca, (2006), 67.

⁹ Rűsz-Fogarasi Enikő, *op. cit.*, 53.

După cum lasă să se întrevadă documentul, familia Jakšić a colonizat sau a atras o mulțime de locuitori cărora le obține această scutire de taxe ca premisă pentru o viitoare dezvoltare. În anul 1533, la cererea lui Marko, fiul lui Ștefan Jakšić, regele Ioan Zapolya reiterea măsura mai veche, prin care iobagii din Felnac erau scutiți de plata taxelor¹⁴. În 1547 regina Isabella reconfirma scutirea de taxe pentru locuitorii din Felnac, de data aceasta „*in perpetuum*” (vezi anexa II), contribuind astfel la creșterea economică a așezării.

În același sens al favorizării dezvoltării, precum și ca punct de apărare contra atacurilor otomane, Ștefan Jakšić a fost cel care, la sfârșitul secolului al XV-lea sau începutul celui următor, a ridicat o fortificație pe domeniu. În fapt, cetatea era la Serfesd, la doi kilometri nord de Felnac, așa cum reiese din două documente, unul din 1543¹⁵ și altul din 1597¹⁶ care fac diferența între cetate și târg, ca fiind în localizări diferite, fapt confirmat de relatarea târzie a călătorului turc Evlia Celebi care face și o scurtă descriere a fortificației: „cetatea este așezată pe malul râului Mureș, pe o colină înaltă; este o cetățuie destul de frumoasă, construită din cărămidă. Are doar patru sute de pași în circumferință. De asemenea are o singură poartă care dă spre miazăzi și o mică geamie de pe vremea lui Suleiman han. În cetate sunt numai cinci case și cinci tunuri împărătești. În fața porții se află un pod mobil (suspendat) cu lanțuri, iar în fața acestuia se găsește un chioșc. Are un dizdar (n.n. căpitan de cetate) și cincizeci de oșteni. Dar orașul din afară nu are palancă (n.n. întăritură făcută din lemn și pământ). În el se află vreo sută de case acoperite cu scânduri și despărțite prin curți. În afară de zece dughene, nu mai sunt alte clădiri, dar se găsesc foarte multe viei.”¹⁷

În timpul luptelor cu otomanii, linia defensivă sudică suferise o serie de pagube, astfel în iarna anului 1551 Ștefan Lossonczy încearcă să își îmbunătățească relațiile cu sârbii și să-i implice pe aceștia în menținerea sistemului defensiv din Banat. În

possessionem Fellak consequenterque populos et jobagiones in eadem commorantes, presentes et futuros, a solutione qarumlibet taxarum seu contributionum nostrarum nobis presentis debentis infra quattuor annorum integrorum spacia a data presentium computandis.” – Dl. 26651.

¹⁴ Borovszky S., *Csanád*, 177.

¹⁵ „*Fellak cum castro Czefresd*” – MOL, Magyar Kamara archivuma, E 148, Neo Registrata Acta, fasc. 759, nr. 43.

¹⁶ „*Castrum Fellak ac possessiones nostras itidem Fellak*” – Borovszky Samu, *A nagyylaki uradalom története*, 36, nota.

¹⁷ *Călători străini despre Țările Române*, vol. VI, ed. M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Mustafa Ali Mehmet, București, (1976), 503–504.

acest sens, printr-un document emis la 19 decembrie 1551, îi cere lui Nicolae Čerepović să restaureze și să întrețină castelul din Felnac precum și fortăreața din Nădlac¹⁸.

Probabil tot familiei Jakšić i se datorează și întemeierea unei *mănăstiri ortodoxe* sârbe în localitate, cunoscută dintr-un document târziu din 1625, când egumenul mănăstirii este menționat ca fiind plecat după mile în Rusia: „egumenul Nichifor al mănăstirii Sf. Nicolae din orașul Felnac din țara sârbească”...”egumenul din țara sârbească de la mănăstirea Sf. Nicolae de pe râul Mureș”¹⁹.

De la Ștefan Jakšić localitatea a trecut în stăpânirea fiului său Marko care, în 7 septembrie 1530, dorind să le asigure dreptul de moștenire fetelor sale, le zălogea acestora și soției sale Polixena, domeniul împreună cu cetatea Felnac. Modificările etnice de care aminteam anterior sunt vizibile și în cazul localității Felnac. Încă de la sfârșitul secolului al XV-lea, în 1484, apare menționat ca stabilit acolo unul dintre comandanții sârbi aflați în subordinea familiei Jakšić²⁰. În defterul întocmit de către otomani în anii 1557–1558, în cazul Felnacului apar 31 de capi de familie, a căror nume sunt fără excepție sârbești²¹. Folosind indicele 5 ar rezulta că la mijlocul secolului al XVI-lea populația Felnacului ar fi avut circa 155 de locuitori, ceea ce îndreptățește statutul de *târg*. În a doua jumătate a secolului al XVI-lea se observă oscilații ale numărului de familii înregistrate, astfel în 1569 apar 21 de fumuri, în 1579 – 52 de fumuri²², iar în 1582 sunt înregistrate doar 15 familii a căror principală ocupație era creșterea oilor. Discrepanțele între ultimele cifre sunt mult prea mari, ceea ce

¹⁸ Алекса Ивић, *Историја Срба у Угарској од пада Смедерева до сеобе под Чарнојевићем (1459–1690)*, Zagreb, (1914), 161, nota 28: „*ad castelli Fellak conservationem restaurationemque occupavi*”.

¹⁹ „Сербские земли Фелкона города николаевского монастыря игуменъ Микифоръ” ... „игумена от земли сербвскон от монастыря святаго Николау на рече Моршоу” – Стефан Димитриевић, *Градја за српску историју из руских аркива и библиотеке*, Belgrad, (1922), 235.

²⁰ Dl. 18994: „*Ladislaus wayvoda de Fellak*”. Acest voievod este amintit și de un document din anul următor sub forma „*Lado vayda in Fellak*” – Dl. 19092.

²¹ Borovszky S., *Csanád*, 179: „*Ranka Korsovis, Marko Popovics, Zivko Vukosics, Mladen Donics, P. Gyurics, Nikola Mirkovic, Peter Pavlovics, Todor Nikovics, Bolna Tomas, Gy. Grunics, Mata Minics, Gyura Popovics, Peta Popovics, Peter Marics, B. Popovics, Nikola Meszar, Ranics Pavel, Gyurac Petrovac, Jovan Gyurca, Dragosa Omanics, Rosics R., Petar Bojnovics, Todor Vanics, P. Kuzmanics, Samar Nikola, Peter Momics, Kopavecz Jovan, Petar Cenar, Petar Runics, Mesit Acsofko, Popovics Boka.*”

²² Engel Pál, *A temesvári és moldovai szadszák törökkori települései (1554–1579)*, Szeged, (1996), 165.

ridică probleme în urmărirea indicilor demografici. Scăderea drastică a numărului de locuitori, peste 70% din familiile care locuiau acolo, într-un interval de doar trei ani este destul de puțin probabilă. Posibil să avem de-a face cu inconsecvența administrativă a celui care a înregistrat datele, cu eludarea de la plata dărilor sau, pur și simplu, cu înscrierea unei singure categorii, aceea a proprietarilor de oi.

După cucerirea turcească este menționat ca oraș²³ și devine centrul unei nahii aparținătoare de sançak-ul Timișoarei, care avea în jurisdicție un număr 32 de sate și puste²⁴, incluzându-se în cea mai mare formă de proprietate din administrația otomană, hassul, așa cum reiese și din informațiile lui Evlia Celebi: „(n.n. Felnacul) este hassul pașei de la Timișoara și este administrată de voievodul acestuia. Se află în jurisdicția naibului kadiului din Timișoara. Din acest hass pașa scoate un venit de două poveri de aspri (n.n. 200.000 de aspri)”²⁵. Localitatea rămâne sub ocupație turcească până la cucerirea teritoriului de către austrieci în 1695²⁶.

Se cunosc puține lucruri despre dreptul de târg pentru localitățile din zona Mureșului²⁷. În Evul Mediu în acest areal au existat câteva zeci de așezări care au obținut statut de *oppidum*, fără a avea certitudinea că toate au avut și drept de târg. Prima așezare menționată cu drept de târg din zona limitrofă râului Mureș pare a fi *Szödi* (astăzi Frumușeni, jud. Arad) în anul 1400²⁸. De asemenea, există date despre funcționarea unui târg anual la Lipova, ținut cu ocazia sărbătorii Sf. Ștefan regele (20 august): „*nundinas sev forum annuali pro tunc in opido Lypa celebratas*”²⁹. Despre un alt târg ținut săptămânal în ziua de duminică la Sâmbăteni (*Szombáthely*) face referire un document din 1519³⁰. Și în cazul obținerii dreptului de târg a acestei localități apare implicată familia Jaksic, dovadă a interesului membrilor acesteia de a-și spori veniturile prin constituirea unei rețele de centre negustorești. În mod sigur au existat mult mai multe așezări cu drept de târg măcar săptămânal dacă nu și anual în această arie, deocamdată însă fără dovezi documentare.

²³ Termenul oraș în exprimare turcă acoperă două realități, atât *oppidum* cât și *civitas*.

²⁴ Engel Pál, *op. cit.*, 164.

²⁵ *Călători străini*, VI, 503.

²⁶ Marki S., *op. cit.*, 150.

²⁷ Ștefan Pascu, *op. cit.*, cap. II.

²⁸ Pesty Frigyes, *Oklevelek Temesmegye és Temesvárváros történetéhez*, ed. Ortvyar Tivadar, I, Pozsony, (1896), 294: „*nundinis in possessione Zeudi vocata*”.

²⁹ Dl. 17660.

³⁰ Dl. 29972: *forum ebdomadale singulis diebus dominicis*.

Dacă luăm în considerare modelul de evaluare a târgurilor propus de către cercetătoarea Rűsz-Fogarasi Enikő, Felnacul, aflat în proces de urbanizare, ar trebui să fie marcat cu 9 puncte, la fel ca și Reghinul sau ca Sicul³¹. Are un târg săptămânal (1 pct.), 2 târguri anuale (4 puncte), apare ca *oppidum/possessio* (3 puncte), are o mănăstire ortodoxă, nu mendicantă sau a altor ordine religioase, însă se poate marca cel puțin cu un punct (Hațegul are o mănăstire mendicantă și i se acordă 2 puncte³²). Pe de altă parte însă, nu cunoaștem niciun act emis de către judele din Felnac, cu siguranță, așa cum spuneam situația juridică nu este una autonomă, nu se cunosc studenți din această localitate care să fi plecat la studii la marile universități europene dar, cu toate acestea, procesul de urbanizare de aici se află la nivelul IV, fiind deci un târg nobiliar de importanță zonală. Nu am însumat la acestea existența cetății, deoarece presupunem că aceasta a fost ridicată înainte ca localitatea să fi avut drept de târg. Se poate spune că localitatea face parte dintr-un sistem de târguri-satelit ale Aradului, fiindu-i favorabilă situarea pe malul Mureșului și în apropierea mării rute comerciale care venea din sudul Dunării și trecea pe la Caransebeș, Orăștie și Sebeș, spre centrele urbane-comerciale transilvănene, Sibiu, Brașov sau Cluj³³. Cu toate acestea, coagularea unei zone comerciale formată din Arad, Felnac, Zădăreni (*Zadorlaka*), *Papi*, Frumușeni, (*Szödi*), Hodoș după un model spațial oarecare³⁴ este incertă, fiind probabil târguri frecventate de negustori din această arie a Banatului, care își comercializau mărfurile în special la târgurile săptămânale.

Trebuie menționat faptul că, așa cum reiese din documentul din 1534 (anexa I) localitatea, atunci când primește drept de târg, este numită deja *oppidum*, actul fiind doar o oficializare a unei situații *de facto*. Apariția în document a specificației de *forum liberum* presupune în primul rând faptul că nobilul organizează târgul, în special cel anual, de mai mare amploare, în plan economic înseamnă scutiri fiscale pentru târg precum și dreptul juridic asupra acestuia pe durata desfășurării lui³⁵. Felnacul este denumit *forum liberum*, însă motivația este aceea că el se află pe un domeniu

³¹ Rűsz-Fogarasi Enikő, *op. cit.*, 180–210.

³² *Ibidem*, 201.

³³ S. Goldenberg, Caransebeșul în comerțul sud-est european din secolul al XVI-lea, în *Banatica*, (1971), 163–177.

³⁴ După modelul francez propus de Jacques Le Goff, *Negustorii și bancherii în evul mediu*, București, (1994), 18–19.

³⁵ Rűsz-Fogarasi Enikő, *op. cit.*, 163.

nobiliar, cel al familiei Jaksic, deci nu se plătea taxa de târg (*tributum fori*). Este posibil ca la o dată ulterioară, Felnacul, respectiv familia Jaksic, să fi primit și drept de vamă peste râul Mureș, deoarece un document din 1543, scoate la iveală un proces asupra exercitării acestui drept cu localitatea aflată pe malul drept al Mureșului, *Papi*³⁶.

Așa cum aminteam, localitatea primește dreptul de a avea atât târg săptămânal cât și anual. Târgul săptămânal trebuia să se țină în ziua de duminică „*forum ebdomadale...singulis diebus dominicis omni ebdomada*”. Desigur, acesta este de mică anvergură, în general fiind o piață în care erau aduse produse cu valoare mică, de consum imediat, un loc de întâlnire a locuitorilor, a celor din satele din proximitate, un loc de schimb între agricultorii din zona circumscrisă.

Târgul anual, comparativ cu cel săptămânal, atrage mult mai multă lume, negustori și cumpărători. Cunoscute sub denumirea de *forum annuale* sau *nundinale*, târgurile anuale prezintă două forme, bâlciul și iarmarocul. Felnacul primește dreptul de a ține două astfel de târguri, unul primăvara, în ziua Înălțării Domnului (în funcție de data la care se serbează Paștele), și un altul în toamnă, de ziua Tuturor Sfinților (1 noiembrie). Trebuie menționat faptul că târgurile anuale de la Felnac se desfășoară într-o singură zi, aceea convenită în document, „*singulis festivitibus Omnium Sanctorum et Ascensionis Domini*” spre diferență de alte localități, în care târgul anual poate ține de la câteva zile la o săptămână³⁷. Se vor fi găsit între negustorii veniți la târgul anual de la Felnac alături de maghiari, evrei sau sârbi și negustori turci și greci, veniți pe ruta consacrată a Caransebeșului³⁸, deoarece marfa comercializată în astfel de zile de târg vine de la mare distanță, pe rute comerciale consacrate. Este probabil ca localitatea să fi avut proprii meșteșugari, mai ales datorită existenței cetății, care să participe la târg. În ceea ce-i privește pe negustori, lumea negoșului se împarte între comerțul cu ridicata și cel cu amănuntul. În umbra marilor negustori, stau cei care formează „șesutul conjunctiv” al acestei lumi³⁹. Astfel, se disting și în târgul Felnacului *mercatores* care aduc pentru comercializare în cantități mari produse cumpărate

de la mai mare depărtare și se ocupă cu vânzarea en-gros și *institores*, vânzătorii de la tarabă, comerțianții cu amănuntul, sau cei care vând marfa în numele unui stăpân. Pe lângă aceștia, participanți la târg erau și localnici, meșteșugari sau țărani, târgoveți sau călători, aflați în trecere sau veniți din alte părți special pentru ziua târgului – „*mercatores, institores et alios forenses hommines atque viatores*”. Tuturor acestora regele le garantează siguranța, atât a persoanelor cât și a bunurilor lor.

Evoluția Felnacului de la *predium* spre *foris-opidis* a fost favorizată de existența mai multor coordonate: prima de natură economică, exprimată prin scutirile fiscale și primirea dreptului de târg anual, a doua s-a materializat prin ridicarea cetății în apropiere, ca factor de protecție, dar și situația geografică favorabilă, pe malul stâng al râului Mureș. Intercon condiționările dintre aceste coordonate au dus la creionarea unui târg de câmpie, așezare nobiliară cu o largă arie de atracție.

ANEXE

I

1534, decembrie 15, Lipova
Original, MOL, F 17, Cista comitatuuum Csanad, nr. 14, hârtie, pecete aplicată sub text.

Regele Ioan Zapolya acordă târgului Felnac, din comitatul Cenad, proprietatea lui Marcu Jaksic de Nădlac, dreptul de târg săptămânal (duminica) și anual, primăvara la sărbătoarea Înălțării Domnului și toamna, în Ziua tuturor sfinților.

Commissio propria domini regis

Nos, Joannes, Dei gratia rex Hungarie, Dalmacie, Croacie, etc. memorie commendamus tenore presencium significantes quibus expedit universis quod nos cum ad supplicacionem fidelis nostri egregii Marci Jaxyts de Naghlak, nostram propterea porrectam maiestati cum vero per commodo et utilitate regni nostri ac incolarum et inhabitatorum oppidi sui Fellak vocati in comitatu Chanadiensis habitati, ad idem oppidi nundinas liberas seu fora annualia libera singulis festivitibus Omnium Sanctorum et Ascensionis Domini. Item forum ebdomadale similiter liberum singulis diebus dominicis omni ebdomada, omnio sub hysdem libertatibus et prerogativis quibus nundine, seu fora annualia sed et ebdomadalia libera aliarum liberarum civitatum, oppidorum et

³⁶ MOL, F 17, Cista comitatuuum Tömös, nr. 11, Documentul este datat 10 iunie 1543: „*ratione percepcionis proventus ac proprietatis cuiusdam vade litigiose in fluvio Maros inter possessionis Papy et Fellak vocatis*”; Ibidem, nr. 12 din anul 1544.

³⁷ Rűsz-Fogarasi Enikő, Kolozsvár vásáros napjai, în *Orașe și orașeni. Városok és városalakók*, 375.

³⁸ S. Goldenberg, *op. cit.*, passim.

³⁹ Jacques Le Goff, *op. cit.*, 8-9.

villarum celebrantur in dicto oppido Fellak perpetuo celebrari annuentes et genereose concedendes, immo duximus et concedimus presencium per vigorem absque tamen preiudicio aliarum nundinarum seu fororum annualium sed et ebdomadalium liberorum aliorum quorundque quocirca vos omnes et singulos mercatores, institores et alios forenses hommines atque viatores quoslibet presencium serie affidamus, assecuramus et certificamus continus ad predictas nundinas seu fora annualia per nos in secure et absque in predicto non permissio celebrari commissas et concessa cum omnibus mercanciis, rebusque et bonis vestris libere, secure et absque omni pavore seu formidine, rerum et bonorum personarumque vestrarum veniatis properetis et actedatis peractisque inibi cunctis negociacionibus vestris ad propria vel alia que malueritis loca redeatis salvis semper rebus et bonis atque personis vestris sub nostra protectione et tutela speciali permanentibus et hec volumus per fora et alia loca publica ubi necesse fuerit palam et manifeste facere proclamari presentes autem post earum lecturam semper et ubique reddi volumus et mandamus presentanti.

Datum in civitati nostra Lyppa, feria tertia proxima post festum Beate Lucie Virgini et Martiris, anno Domini millesimo quingentesimo tricesimo quarto, regnorum vero nostrorum anno nono.

Verso: A(nno) 1534 nundinae in Fellak in comitatu Chanadiensi

Însemnare în limba sârbă: **За тръгъ Феллакѣ** (Pentru târgul Felnac).

II

1547, aprilie 14, Alba-Iulia

Original, MOL, F 17, Cista comitatuum Csanad, nr. 8, hârtie, sub text aplicată pecete în ceară roșie.

Regina Isabella, văduva regelui Ioan Zapolya, scutește de taxe posesiunea Felnac, din comitatul Cenad

Isabella, Dei gratia regina Hungariae, Dalmatiae, Croatiae, etc. fidelibus nostris egregiis

ac nobilibus Stephano Korlath comiti ac iudlium, necnon dicatoribus et exactoribus quarumcunque taxarum et contributionum nostrarum comitatus Chanadiensis, salutem et gratiam. Vidimus quasdam literas defunctae olim majestatis regiae domini et mariti nostri longi charissimi felicitis memoriae privilegiales quibus medianes eadem defuncta majestas, possessionem Fellak vocatam in illo comitatu Chanad habitam, ab omni taxarum et contributionum solutione exemisse et libertasse dinoscebatur in perpetuum. Quas nos quoque literis nostris privilegialibus supplicatione nonnullorum fidelium nostrorum ad id accedet, confirmaret et consolidaret dignatae sumus; fidelitate igitur vestrae praesentibus firmissime mandamus ut easdem literas nostras in omnibus punctis et articulis ut sunt emanatae, observare tenereque debeatis colonosque dictae possessionis neutiquam ad solutionem quarumlibet taxarum cogere et astringere praesummatas praesentis perlectis exhibentis restitutis.

Datum Albae Gyulae, feria quinta proxima post festum diem Paschae, anno Domini millesimo quingentesimo quadragesimo septimo.

Isabella regina

MARKET RIGHT AND URBANIZATION PROCESS. FELNAC CASE

(Abstract)

The urbanization process of Felnac was favored by the existence of the fortification, financial exemptions and the market right. Its geographical position on the Mureș river was also a condition of its evolution. From 1478, this settlement belonged to the serbian family Jaksic; in 1491, 1533 and 1547 three different kings gave financial exemptions for Felnac. From 1534 the *oppidum* Felnac has the market right, weekly in every Sunday, and two annual fair, one in spring and other in autumn. Some years later, the documents are mentioning Felnac after the otoman occupation, when is the center of an otoman nahia.